

## **ПРО ПРОБЛЕМУ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕАЛУ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ**

*У статті розглянуто проблему дослідження ідеалу в сучасній психології (та віковій зокрема). Висвітлено різні підходи до визначення ідеалу, розглянуто поняття «ідеал», «ідеальний образ», «моральні цінності».*

**Ключові слова:** ідеал, ідеальний образ, мотиваційно-ціннісна сфера особистості підлітка.

### **Постановка проблеми**

Проблема дослідження ідеалу в сучасній психології (та віковій зокрема) має велике значення. Визначення ідеалу різноманітні. Це свідчить про:

- недостатнє розроблення поняття «ідеал»;
- труднощі експериментального вивчення ідеалу як явища.

Побудова та переоцінка системи моральних цінностей (зокрема ідеалів) відбувається в підлітковому віці. Ця система нестабільна через віково-психологічні особливості особистості, яка розвивається. В сучасному суспільстві підростаюче покоління не має достатньої кількості позитивних прикладів, ідеалів, образів для наслідування. Тому проблему дослідження ідеалу необхідно розробляти своєчасно, створюючи в психології та педагогіці відповідні програми психосоціального розвитку, які забезпечать підлітка можливістю самостійного вибору ідеалу.

*Метою статті є теоретичне вивчення проблеми дослідження ідеалу в сучасній психології (та віковій зокрема).*

### **Виклад основного матеріалу**

Формування різноманітних структур свідомості особистості, в тому числі й ціннісної структури, здебільшого детерміновано тими соціально-економічними умовами, в яких особистість здійснює свою життєдіяльність. Коли трансформується суспільство, ціннісні орієнтири особистості та різних соціальних груп в цілому закономірно змінюються. Останнім часом в нашій країні відбуваються значні зміни, які не могли не привести до появи нових соціальних норм і цінностей, правил і прикладів поведінки, перетворення ідеалів особистості.

Поняття «ідеал» широко використовується у філософії, соціальній політиці, педагогіці, психології, оскільки має велике значення в житті людини. Усвідомлення свого буття, пошук сенсу та інтересу в житті відбувається в підлітковому віці. Своєчасне вивчення системи моральних цінностей, ідеалів підлітків є одним з основних завдань психології та педагогіки. Проблема вибору ідеалу має велике значення в таких сферах, як психотерапія, навчання, взаємодія в соціальних сферах, у психології впливу і багатьох інших.

Аналіз науково-дослідницької літератури дає змогу констатувати певне розроблення загальнотеоретичних аспектів даної проблеми. Визначення ідеалу достатньо різноманітні й залежать від тієї прикладної сфери, в якій працює кожен автор.

Так, традиційно під поняттям «ідеал» прийнято розуміти норму, взірць, вищу ідею, вищу кінцеву ціль особистості, модель майбутнього досконалого суспільства [17, 195, 481].

Ідеал, втілюючи в собі досконалість, являє найвищу мету, до якої прагне особистість. Поняття ідеалу може мати й більш широке значення, наприклад, суспільний або політичний ідеал, проте, суспільний чи політичний ідеал не має духовно-практичного виміру, оскільки, на відміну від естетичного ідеалу, вони не звернені до емоційної та чуттєвої сфери життя людини. Ідеал як прояв естетичної свідомості не існує просто як принцип, а завжди постає в конкретно-чуттєвому образі й тому є дійсністю.

Тією чи іншою мірою проблема ідеалу зустрічається вже в античні часи у вигляді проблеми прекрасного. Такий ідеал в певному сенсі вперше стає предметом дискусії. Треба зазначити, що ідеал не розглядався як такий, що має самостійну базу свого існування, і умовно про ідеал в античності можна казати як про ідеал-красу. Філософська проблема ідеалу в античну добу народжується в контексті діалектичного протистояння ідеального та реального. Вже Сократ розуміє, що є прекрасне само по собі і що

таке прекрасне відрізняється від предметів нескінченно різноманітних. Вперше ідеальне (краса) стає принципом речей. Ідеал розглядається й у філософії Платона. Завдяки інтегральному розумінню, ідеал виступає світом, який придбав спосіб свого наочного існування через ідею завдяки «свідомості».

Такі представники християнської думки, як Августин, Тертуліан, Абельяр, Фома Аквінський та ін., загальним для себе вважали те, що естетичне можливе лише як результат одухотворення світу та людини Богом або абсолютною ідеєю, Ідеалом. Прекрасне має божественну етіологію і укорінене в бутті як таке, що має світло Бога на конкретних речах і явищах суспільного та особистісного буття. Тобто Абсолют, маючи першорядне значення, містить ідею краси. Весь естетичний вимір буття центрується навколо Бога як носія чистої духовності. Божественна сутність стає естетичним ідеалом. Таким чином, в середні віки ідеал набуває універсального значення. Людина могла наблизитися до ідеалу лише тією мірою, якою відмовлялася від того, що не притаманне Богу як ідеалу.

Людина епохи Відродження прагнула обґрунтувати і себе, і матеріальний світ, який її оточував. Свідомість того часу набуває характеру максимально вираженої реальності і водночас має високий ступінь своєї ілюзорності. Це поєднання полюсів, які не поєднуються. З одного боку, сильне бажання виділити чуттєве, з іншого — втілити духовне. Завдяки цьому ідеал не рефлексується представниками епохи Відродження як тільки реальність. А отже, теоретично виникає можливість говорити про ідеал як такий, що має самостійне визначення.

В епоху Нового часу мистецтво рефлексує себе через ідеал, завдяки чому здобуває специфічну і водночас універсальну функцію — функцію ідеалізації буття. Мистецтво класицизму мало не тільки відображати природу, а й поліпшувати, виправляти, ідеалізувати її. Завдяки такому розумінню ідеалу мистецтво розширювало свої межі. Митець міг вже створювати такі образи, які не мали прототипів у бутті, наділяючи ідеальний образ самостійним буттям. Стає зрозумілою акцентуація уваги на естетичну сутність мистецтва, що доведена до нормативізації системи художніх правил. В метафізичних розбудовах Канта та Гегеля ідеал набуває загального значення. Естетичний ідеал став розумітися як одна з форм естетичного відображення дійсності. Ідеал за Кантом — вираження якоїсь ідеї за певними правилами, поняттям розуму, а не тям, регулятивний принцип, що втілений у тому або іншому конкретному індивідуальному прообразі. А ідеалом краси — є те, що має ціль свого існування в самому собі — людина, як виразник моральності, як істота, що встановлює сама собі мету існування. Для Гегеля ідеал — це єдність ідеального та чуттєвого, ідеї та реальності, що утворює красу. Аналіз ідеї в естетичному обрамленні доповнюється тезою Гегеля про різноманіття форм його існування в дійсності. Художні форми — це загальні форми, а реалізуються вони в окремих мистецтвах і творах мистецтва. За Когеном, ідеал концентрує в собі значення вироблення чистого почуття, підпорядковуючись загальному першопринципу естетичної свідомості — самонапрявленості свідомості на саму себе та вироблення самості.

Знаковою для свідомості ХХ ст. стала втрата розчленованої цілісності об'єкта і суб'єкта. Опозиція ідеал — реальність опановується завдяки безпосередньому переживанню, яке можна зрозуміти, лише спираючись на художньо-образні засоби, які використовує мистецтво.

У сучасній психологічній думці можна виділити такі погляди. Відомий російський лікар і психолог А. Лазурський визначає ідеал як «загальні, основні сторони життя», з якими людина намагається зіставити себе [10, 155]. Дослідник зазначає, що в основі ідеалу лежить справа життя людини. Іншими словами, ідеал — найяскравіша за своїм вираженням спрямованість особистості на ті чи інші цінності. Наявність певного ідеалу в людини визначає особливості його особистісних проявів і характер його діяльності. Ідеал може бути гарантією духовного здоров'я людини, але може (спрямовуючи напрямок діяльності) тією чи іншою мірою являти собою для неї загрозу. Так, ідеал альтруїзму, релігії забезпечує моральне здоров'я особистості. Ідеал влади, навпаки, являє собою загрозу. Людина, прагнучи досягти своїх цілей, не зважаючи на засоби і способи їх досягнення, безжально нищить всі перешкоди, що зустрічаються на шляху. Це призводить до деформації людської особистості.

Погляди А. Лазурського поділяє й І. Бабурова. У своєму дослідженні автор зазначає, що спрямованість особистості починається з поняття «ідеал». Цінність є результатом реалізації ідеалу, що дає змогу уявити логічно завершений ланцюжок понять: ідеал — цінність — ціннісні орієнтації — спрямованість осо-

бистості [2].

Інший дослідник В. Давидович у своїй праці «Теорія ідеалу» розглядає ідеал як «...мету, ту точку в майбутньому, до якої спрямовано увагу суб'єкта діяльності. Це та мета, яка владно детермінує спрямованість діяльності, задає їй вектор» [6, 33].

В. Давидович вважає ідеал «оціненою реальністю» і тому вищою цінністю. На думку вченого, ідеал виникає разом з потребою в усвідомленні сенсу буття як кінцевої, вищої цілі й виступає засобом задоволення цієї потреби. Дослідник розглядає ідеал винятково з позитивного боку. Його ідеали гармонійні, в них зібрано все найкраще та досконале.

Під іншим кутом зору розглядає поняття «ідеал» відомий сучасний філософ В. Бранський. Автор стверджує, що ідеал — це побудована самоузгоджена система — соціальний ідеал. Учений також зазначає, що ідеал «є відповідністю знання суб'єкту, бо він дає нам картину світу не таким, який він є, а таким, яким він має бути згідно з нашим бажанням» [4, 243–244]. В. Бранський впевнений, що разом з ідеалами, сповненими позитивного змісту, є антиідеали. Розглядати ідеал тільки як позитивний образ досконалості означає звужувати сенс цього поняття.

Ідеал через призму його функцій (регулюючу, пізнавальну, організуючу, виховну, програмну, оцінну) розглядає С. Фролов [18]. Дослідник зазначає, що ідеал є однією з найважливіших педагогічних категорій у зв'язку зі стимулюючою та мотивувальною функціями в розвитку особистості.

Отже, за певної totoжності, поняття «ідеал» все ж є багатограним, що ускладнює вивчення даного психологічного феномена.

Поняття «ідеального образу» як такого не розглядається в науці окремо. Традиційно вважають, що ідеал і є ідеальним образом — «образ, що втілює досконалість, взірць» [3, 95]. Такого самого погляду дотримуються й сучасні психологи: М. Конюхов, Б. Зінченко, Б. Гершунський, В. Мельников, Л. Ямпольський, Т. Титаренко, К. Холл, Г. Ліндсей.

У віковій та педагогічній психології поняття ідеалу як проблеми моралі та зміни системи цінностей підлітка висвітлювали Г. Крайг, Д. Ельконін, І. Кон, Д. Фельдштейн, Л. Виготський, К. Хоффман. Так, Г. Крайг стверджував: «щоб стати зрілою людиною, індивідуум має в підсумку переоцінити і проаналізувати ці моральні принципи, щоб побудувати зв'язану несуперечливу систему цінностей» [9, 48]. Саме цей процес побудови та переоцінювання системи цінностей дослідник вважав основним в підлітковому віці. Дану сприйнятливості підлітків до нових ідей і цінностей Г. Крайг вважав однією з рушійних сил зміни ціннісної структури суспільства в цілому.

На важливість вибору ідеалу відповідно до способу життя в підлітковому віці звертав увагу й К. Хоффман. Автор стверджував, що мораль заснована на позитивних прикладах і принципах, сформованих своєчасно, може закріплюватися й надалі, але мораль, заснована на загрозі покарання, може бути підірваною згодом серед однолітків [11, 53].

І. Кон формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості підлітка розглядав у межах спілкування підлітків з друзями, однолітками в референтних групах (як у школі, так і за її межами). Також проблему вибору ідеалу вчений пов'язував з проблемою розвитку загальної культури в суспільстві. Останнім часом, зазначає автор, відбулося зрушення ідеалів у бік однолітків — підлітки надають перевагу цінностям рівних до себе. Пов'язано це, на думку вченого, з крахом ідеалів останніх десятиліть, із кризою дома як сховища, втратою традиційного авторитету батьків. І. Кон зазначає: «Відсутність позитивних установок на сім'ю у дітей нині може призвести завтра до формування негативного ставлення молоді до браку і сім'ї як до соціальних інститутів і власної життєвої перспективи» [8, 141].

Проблему вибору ідеалу через призму ідентичності розглядає у своїх працях Е. Еріксон. Він стверджує, що «в соціальних джунглях людського існування без почуття ідентичності немає відчуття життя. Нездатність багатьох молодих людей знайти своє місце в житті ґрунтується на попередніх сильних сумнівах у своїй етнічній чи сексуальній ідентичності, що поєднується із застарілим почуттям безнадійності» [11, 12]. Для збереження своєї спільноти підлітки починають тимчасово ідентифікуватися до героїв своїх груп, клік. Вони стають більш уособленими, жорстокими стосовно тих, хто відрізняється від них. Така поведінка може бути тимчасовим захистом від почуття втрати ідентичності. Вчений вважає, що в сучас-

них умовах суспільство повинно дати підліткам ідеали, які «могли би сприйняти люди різного походження і які підкреслювали би автономію у вигляді незалежності та ініціативу у вигляді конструктивної роботи» [11, 171]. Автор вказує на необхідність розв'язання цієї задачі, тому що тільки в цьому випадку «до управління зможуть прийти кращі люди» [11, 181].

Також вивченням мотиваційно-ціннісної сфери особистості підлітка займалися М. Боришевський, І. Дубровіна, О. Реан, Л. Регуш; соціально-психологічними особливостями особистісного розвитку підлітків — О. Бондаренко, З. Карпенко, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко, В. Семиченко, Т. Яценко, І. Булах.

І. Булах зазначає, що більшість методів виховання підлітка презентується як засоби профілактики й корекції його особистісних якостей та асоціальних форм поведінки. При цьому майже нівельоване безумовне ціннісне ставлення до особистості підлітка як суб'єкта активності, що може вільно й відповідально творити свій життєвий простір, власну філософію буття. Цей процес потребує наявності відповідних ідеалів, прикладів для наслідування. Але вони відсутні. Таку відсутність ідеалів І. Булах відносить до негативних тенденцій, що співіснують з позитивними у сучасних соціальних умовах у поведінці підлітків [5].

У психолого-педагогічній практиці проводилися певні дослідження системи пріоритетних цінностей для підлітка: обговорення проблеми «Подросток в социуме XXI века» (В. Абраменкова), дослідження динаміки ціннісних орієнтацій молоді в швидкоплинних соціально-економічних умовах (О. Журавльова), дослідження особливостей детермінантного впливу молодіжної субкультури на соціалізацію молоді, що навчається (Л. Завацька), теорії розвитку особистості учня в навчальній діяльності (О. Дусавицький), дослідження самоствердження особистості старшокласника (Н. Ситнікова), психологічні основи особистісного зростання підлітків (І. Булах), формування життєвих перспектив у ранній юності (Г. Рудь), психологічні тенденції розвитку моральних цінностей у підлітковому віці (Т. Ткачук).

Цікавим, на наш погляд, є розкриття поняття ідеалу у працях О. Дусавицького. Вчений стверджував, що ідеал — частина структури особистості, «...усвідомлений інтерес особистості. Саме ідеал наділяє поведінку людини цінністю і змістом, є фокусом його усвідомленого буття. Ідеал — основний життєвий принцип, у якому відображається образ світу з погляду його відповідності інтересам особистості» [7, 4]. Автор також характеризує ідеал через три аспекти: діяльнісний (спосіб життя людини), пізнавально реалізуючий (змістовий бік життєдіяльності), моральний (моральний аспект ідеалу). Цікавим є також механізм розвитку ідеалу: під час роботи свідомості над створенням ідеалу здійснюється усвідомлення окремих образів в образи — ідеали й останні починають самостійно існувати, перетворюючись у потребу особистості. Ідеал стає головним органом особистості. Таким розкриттям поняття «ідеал» О. Дусавицький відповідає на запитання «Що потрібно формувати у дітей?».

## Висновки

Проведений нами аналіз науково-дослідницької літератури дає змогу констатувати, що:

- маючи певну схожість, означення ідеалу, ідеального образу достатньо різноманітні. Ця різноманітність свідчить про багатогранність ідеалу як психологічного феномена;
- пошук сенсу та інтересу в житті, усвідомлення свого буття, переоцінка системи цінностей відбувається в підлітковому віці. Важливо саме на даному віковому етапі розробляти проблему ідеалу, що дасть змогу створити соціально-психологічні програми, орієнтовані на позитивний приклад.

Результати дослідження допоможуть більше зрозуміти закономірності взаємодії мікросоціальних змін та психологічних феноменів свідомості особистості підлітка, що сприяє виявленню суттєвих тенденцій в історичних змінах ціннісних орієнтацій в цілому. Вони сприятимуть розумінню напрямів загального соціального розвитку інших соціально-економічних груп, адже підлітки, молодь є своєрідним детектором пріоритетів соціального розвитку.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Абраменкова В.В. Подростковая субкультура как пространство самореализации / В.В. Абраменкова // Вопросы психологии. — 2008. — № 1. — С. 157–189.

2. Бабурова И.В. Пример в воспитании ценностных отношений школьников: монография / И.В. Бабурова; Мин-во образования и науки РФ., Смол. гос. ун-т. — Смоленск : Изд-во СмолГУ. — 2007. — 24 с.
3. Большой психологический словарь / сост. и общ. ред.: Б.Г. Мещеряков, В.П. Зинченко. — СПб. : Прайм – ЕВРОЗНАК. — 2004. — 421 с.
4. Бранский В.П. Искусство и философия: роль философии в формировании и восприятии художественного произведения на примере истории живописи / В.П. Бранский. — Калининград : Янтарный сказ. — 1999. — 220 с.
5. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / І.С. Булах. — К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова. — 2004. — С. 1–39.
6. Давидович В.Е. Теория идеала / В.Е. Давидович. — Ростов-н/Д. : Изд-во Ростовского ун-та. 1983. — 157 с.
7. Дусавицький О.С. Теорія розвитку особистості школяра в навчальній діяльності / О.С. Дусавицький // Практична психологія та соціальна робота. — 2008. — № 7. — С. 1–12.
8. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. — М. : Просвещение. — 1989. — 257 с.
9. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. — Питер. — 2000. — 992 с.
10. Лазурский А.Ф. Избранные труды по психологии / А.Ф. Лазурский. — М. : Наука. — 1997. — 374 с.
11. Психология личности: хрестоматія: в 2 т. / под ред. Д.Я. Райгородского — Самара : Изд. дом «БахРах», 1999. — 544 с.
12. Реан А.А. Психология и педагогика / А.А. Реан, Н.В. Бордовская, С.И. Розум. — СПб. : Питер, 2000. — 534 с.
13. Ситнікова Н.В. Психологія самоствердження особистості старшокласника / Н.В. Ситнікова // Психологія суспільства. — 2008. — № 2. — С. 75–103.
14. Советский энциклопедический словарь / под ред. А.М. Прохорова. — М. : Советская энциклопедия. — 1980. — 1600 с.
15. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве времени / Д.И. Фельдштейн. — М., 1997. — 342 с.
16. Фельдштейн Д.И. Психология развития человека как личности / Д.И. Фельдштейн. — М. : Воронеж, 2005. — Т. 2. — 537 с.
17. Философский энциклопедический словарь. — М. : Советская энциклопедия, 1989. — 573 с.
18. Фролов С.А. Классификация идеалов в педагогике / С.А. Фролов // Ярославский педагогический вестник. — 2010. — № 1. — С. 12.

**Зорина В.И.**

## О ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ИДЕАЛА В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

*В статье рассматривается проблема исследования идеала в современной психологии (в возрастной в частности). Изучаются разные подходы по определению идеала. Рассматриваются понятия «идеал», «идеальный образ», «моральные ценности».*

**Ключевые слова:** идеал, идеальный образ, мотивационно-ценностная сфера личности подростка.

**Zorina V.I.**

## ABOUT A PROBLEM OF RESEARCH OF AN IDEAL IN MODERN PSYCHOLOGY

*In article the problem of research of an ideal in modern psychology (in age in particular) is considered. Different lines of thought by ideal definition are studied. Concepts «ideal», «an ideal image», «moral values» are considered.*

**Key words:** an ideal, an ideal image, valuable sphere of the person of the teenager.